

У дослідженні, спрямованому на визначення впливу сімейного виховання на становлення самооцінки підлітка, за допомогою теоретичних та емпіричних методів, нами було виявлено наступне: від стилю батьківського виховання безпосередньо залежить становлення самооцінки підлітка, його досягнення у навчанні, спілкування з однолітками та соціальний розвиток загалом. Виокремлені чотири тактики виховання в родині й чотири стилі сімейних відносин, які є передумовою і результатом їх виникнення: диктат (авторитарний стиль) спостерігався у 23% обстежуваних сімей, опіка (гіперопіка, опікунський стиль) – у 26%, «невтручання» (ліберальний стиль) і співробітництво (демократичний стиль) – у 51% сімей.

З'ясовано, що переважаючим у батьківському ставленні є «прийняття»: батькам подобається дитина такою, якою вона є. Батьки поважають індивідуальність дитини, симпатизують їй, прагнуть проводити більше часу зі своїми дітьми, схвалюють їх інтереси і плани. У більшості підлітків з цих сімей переважає середній (45%) і високий (31%) рівень самооцінки. Найменш популярними у ставленнях батьків до дітей є «авторитарна гіперсоціалізація» (чітко простежується авторитаризм), і «маленький невдаха» (намагання зробити дитину інфантильною, приписати їй особисту й соціальну неспроможність), і, відповідно, у 24% підлітків спостерігається низький рівень самооцінки.

Відомо, що авторитарні методи виховання ведуть до замкнутого кола, де ворожість наштовхується на ворожість, причому Я-концепція дитини стає зосередженням обурення і прихованих образ. Для підлітків можуть бути характерні перебільшена сором'язливість і соціальна пасивність, оскільки вони не наважуються проявити себе, боячись невдач, критики або покарання. А це, в свою чергу, формує і низьку самооцінку, яка, як правило, спричиняє й низьку оцінку інших людей. Демократичний стиль сімейних відносин є найоптимальнішим для виховання, де контроль заснований на теплих почуттях і розумній турботі. Найефективніший спосіб спілкування батьків з підлітком – авторитетний стиль, за якого відбувається обмін думками, оцінками, коли підтримується індивідуальність і самостійність, коли надається максимальна свобода, можливість приймати рішення, не обмежуються його права. Уміння батьків вірно і вчасно змінити ставлення до дитини сприяє полегшеному переходу від дитинства до дорослості та формуванню позитивного образу «Я» підлітка.

У дослідженні було підтверджено, що розвиток підростаючої особистості значною мірою залежить від батьківсько-дитячих стосунків. Гармонійність їх протікання благополучно впливають на підлітка. Також було виявлено, що ставлення батьків до своєї дитини, здебільшого, збігається зі ставленням самого підлітка до себе, з його самооцінкою. Тобто, розвиток Я-концепції особистості у підлітковому віці залежить значною мірою від батьківського впливу та методів сімейного виховання. Найдоречнішим є встановлення партнерських стосунків між батьками та дітьми, які дають їм необхідне відчуття дорослості та свободи, одночасно формуючи у них відповідальність та адекватну самооцінку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кравченко Т. Учитель і сім'я : технологія співробітництва / Т. Кравченко // Педагогіка і психологія. – 2001. – № 2. – С. 57 – 64.
2. Первин Л. Психологія личности : Теория исследования / Л. Первин, О. Джон. – М. : Аспект Пресс, 2000. – 607 с.
3. Фельдштейн Д. Психология современного подростка / Д. Фельдштейн. – М. : Педагогика, 1988. – 114 с.

Ірина Астремська,

канд. психол. н., доцент,

Чорноморський державний університет
імені Петра Могили

ДОМАШНЄ НАСИЛЛЯ НАД ДІТЬМИ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Стаття присвячена домашньому насиллю як соціально-психологічній проблемі. Звертається увага на соціальну зумовленість насильства. Визначено закономірності розвитку стадій насильства. Проаналізовано основні форми насилля та їх вплив на психічний розвиток дитини. Наводиться низка міжнародних та українських державних документів, спрямованих на подолання цього негативного суспільного явища.

Iryna Astremaska

DOMESTIC VIOLENCE AGAINST CHILDREN AS A SOCIAL PSYCHOLOGICAL PROBLEM

The article outlines the domestic violence as a social and psychological problem. Social reasons of the violence are underlined. The consistency of the stages of violence are determined. The basic forms of violence and its impact on mental development of a child are analyzed. A set of international and Ukrainian documents aimed at overcoming of this negative social factor is provided.

За останні три роки сім тисяч українських дітей повідомили про те, що над ними чиниться насильство. Вони скаржилися на негідну поведінку батьків, учителів, опікунів, а також інших дітей в інтернатних закладах, у прийомних сім'ях, дитячих будинках сімейного типу. У той же час ця проблема має латентний

характер. Офіційна статистика не відображає реальної картини, оскільки більшість жертв не звертається за допомогою до відповідних органів. Тому нагальною є потреба спрямувати зусилля суспільства на пом'якшення цього негативного соціального явища, а також ліквідацію причин, які його породжують.

Насильство в сім'ї є однією з тих соціальних проблем, які мають тенденцію до поширення в нашому суспільстві. Вона корениться у кризі інституту сім'ї, руйнуванні моральних засад батьківсько-дитячої взаємодії. Криза у суспільстві призводить до збільшення кількості сімей із несприятливим психологічним кліматом, який характеризується напруженістю та конфліктністю у міжособистісних стосунках, проявами агресії між близькими та рідними людьми. Наслідками жорстокого поводження з дітьми у сім'ях є також насилля, яке було пережите батьками. Слід відмітити, що органи правопорядку України ведуть активну боротьбу з цим негативним явищем. Так, у Миколаївській області за вісім місяців 2013 року надійшло 1927 звернень від жертв насильства, у тому числі 4 – від дітей. Загалом за 6 місяців 2013 року 67 дітей зазнали насильства у сім'ях. У 2012 році двоє дітей – жертв фізичного насилля батьків, потрапили у Миколаївську обласну дитячу лікарню з травмами. За цими фактами відкрито 518 кримінальних впроваджень, але 22 справи дійшли до суду. Поставлено на профілактичний облік 1009 осіб, з яких – 58 жінок. Винесено 113 приписів особам, які скоїли повторне насильство в сім'ї [13].

Проте ситуація продовжує залишатися напруженою. Згідно статистичних даних Служби у справах дітей, лише за 6 місяців 2012 р. в Миколаївській області від насильства в сім'ях постраждало 25 дітей (з них сексуального – 1, психологічного – 11, фізичного – 13 осіб). У 2013 році ця цифра зросла: так, за аналогічний період зареєстровано 30 випадків насильства над дітьми. В т.ч. 16 фактів фізичного (1-17 років), 12 – психологічного (3-17 років) та 2 – сексуального насильства (11 та 14 років). Наведені вище цифри та дослідження свідчать, що жертвами фізичного та психологічного насильства, як правило, стають жінки та діти. У 2001 р. Верховною Радою України було прийнято Закон «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 р. № 2402-III [16] та Закон «Про попередження насильства в сім'ї» (15.11.2001 р. № 2789-III, зі змінами від 25.09.2008 р.). В останньому документі визначаються форми домашнього насильства: фізичне, сексуальне, психологічне та економічне насильство [4]. Крім цього, розрізняють емоційне і словесне насилля (ізоляція від членів сім'ї, друзів, погрози, крик, ігнорування, називання особи різними прізвиськами). Виділяють чотири рівні словесного насилля: критика особистості, критика родини, критика вчинків, лайки і образи.

Психологічне насильство в сім'ї – це насильство, пов'язане з дією одного члена сім'ї на психіку іншого члена сім'ї шляхом словесних образ або погроз, переслідування, залякування, якими навмисно спричиняється емоційна невпевненість, нездатність захистити себе та може завдавати або завдається шкода психічному здоров'ю. Психічне насилля, моральна жорстокість є загрозою для дитячої психіки, що формується. Цей вид насилля можна розділити на такі форми: непотрібність, різке протиріччя між тим, що пропонується і реально можливим рівнем задоволень та розваг, залякування, необґрунтована відмова від задоволень, приниження, низька самооцінка, використання образливих прізвиськ, закиди у психічній неповноцінності, демонстрація розумової переваги, ігнорування почуттів, переконань, віросповідань, національної чи расової приналежності, маніпуляція, контроль кореспонденції, зустрічей, розмов тощо.

Економічне насилля в сім'ї – це умисне позбавлення одного члена сім'ї іншим членом сім'ї житла, їжі, одягу, іншого майна чи коштів, на які постраждалий має передбачене законом право, що може призвести до його смерті, викликати порушення фізичного чи психологічного здоров'я.

Сексуальне насилля – це примушування до сексуальних дій, здійснення сексуальних дій проти волі партнера, використання принизливих слів типу «проститутка», «повія» тощо. «Сімейне звалтування» не є ізольованим феноменом, воно «доповнює» загальний деструктивний, садо-мазохістський стиль стосунків у сім'ї. Найчастіше із сексуальним насильством відбувається фізичне, емоційне та вербальне насильство. Форми зловживань бувають різними: експліцитізм або/і дотик до статевих органів, мастурбація, статевий акт або його спроба тощо. Сексуальне насильство не тільки породжує дисгармонію сімейних відносин, але й призводить до психічних порушень та особистісних змін. Існує визначений зв'язок між насильством у дитинстві і гомосексуальністю, проституцією, схильністю до розбещення малолітніх у дорослому житті. З'являються часті приступи страху, фобій, тривоги, гніву, депресій, хронічна м'язова напруга, що отримало назву «синдромом жертв звалтування». Також виявлений зв'язок насильства з ризиком виникнення суїцидальних тенденцій.

Фізичне насилля в сім'ї – умисне нанесення одним членом сім'ї іншому члену сім'ї побоїв, тілесних ушкоджень, що має призвести або призвело до смерті постраждалого, порушення фізичного чи психічного здоров'я, нанесення шкоди його честі і гідності. Там, де фізичне насильство влітається в систему відносин, мають місце і інші форми насильницьких стосунків. Спалахи фізичного насилля, що супроводжується жорстоким побиттям, а іноді каліцтвом і навіть вбивством, не виростають із нічого і не з'являються раптово. Психологічні наслідки фізичного насилля нагадують те, що відбувається з жінкою, яка багаторазово пережила сексуальне насильство, втім, тут є і своя специфіка. Фізичне насильство також може спричинити загибель кривдника в тому разі, коли жінка намагається захиститися від нападу, або під час нападу.

Домашнє, сімейне, побутове насильство – це насильство, яке повторюється і має циклічний характер. Теорія про циклічний характер домашнього насильства була розроблена в 70-ті роки ХХ ст. американською дослідницею Л. Уолкер. Згідно цієї теорії, цикл повторюваності насильства має чотири стадії:

1. Зростання напруги в стосунках між членами родини, під час якої один з членів сім'ї намагається вгамувати «агресора»;
2. Насильницький інцидент: в хід йдуть погрози, залякування, звинувачення, психологічний тиск;
3. Примирення: ініціатор скандалу просить вибачення (хоча й перекладає відповідальність за те, що відбулося, на іншу особу), намагається довести, що не треба «з мухи робити слона»;
4. Спокійний період: це так званий «квітковий період» у стосунках.

З часом, іноді доволі швидко, стосунки між чоловіком та дружиною знову повертаються до першої стадії, а потім переходять у другу і т.п. В цілому ж, відносини значно погіршуються, причому агресор вже відчуває свою безкарність і все частіше принижує свою жертву. Все це врешті-решт може призводити до таких негативних наслідків, як зростання тривожності, страху, депресій і фобій, порушення сексуального життя. Як соціальні девіації, поширюються неврози, зростають ризики вживання алкоголю, наркотиків, психотропних речовин, загострюються хронічні захворювання. Діти починають погано вчитися, у них посилюються конфлікти з вчителями, членами родини, дорослими; згодом вони втікають з дому, вдаються до бродяжництва, в компанії з іншими неповнолітніми вживають алкоголь, наркотики, психотропні речовини, займаються крадіжками; як наслідок, вони потрапляють до міліції та приймальники/розподільники. І хоча на цій стадії з ними працюють професійні педагоги, психологи, соціальні працівники – але ж як важко вилікувати душу дитині, яка зазнала принижень.

Значна кількість домашніх насильств залишається прихованою межами сім'ї, що й породжує його подальше посилення. Постійна агресія в сім'ї, особливо до неповнолітніх дітей, породжує у них схильність до криміналізації поведінки. Діти сприймають агресивну поведінку одного з батьків за взірець, отримують певні «навички» поведінки у майбутній сім'ї. Тому сімейне насильство сприяє формуванню протиправної поведінки.

У спеціальних дослідженнях з'ясовано, що посилений контроль з боку одного з членів родини до інших членів родини (ревності, гіперопіка, недовіра, постійні образи, моральні приниження) теж породжують підвищену психологічну напругу в сім'ї. У цьому випадку жертва, відчуваючи свою, так би мовити неповноцінність, вдається до обману, відсторонення, має пригнічений стан, у неї з'являється почуття страху за себе і дітей, відчуття провини за напругу в сім'ї. Н. В. Шаровська підкреслює, що при авторитарному стилі, коли рішення приймають батьки, які вважають, що дитина повинна їм у всьому підкорятися, обмежують її волю, застосовуються методи суворого контролю, догани, фізичні покарання, що породжує в сім'ї ворожість і конфлікти [8, с. 13]. У дітей з'являється почуття страху, яке породжує збудження, порушення сприйняття оточуючого середовища, тривожність, неадекватність реакцій (втеча, напад, ступор) [9, с. 23]. О. І. Бондарчук наголошує на тому, що нездатність батьків створити для дитини сприятливу виховну позицію, може призвести до глибоких порушень у стосунках з дітьми, до загальної жорстокості стосовно них [2, с. 45]. Загалом, слід погодитися з думкою Г. А. Махмадамінової, що надзвичайно важливо захистити дитину у неблагополучній сім'ї від насильства з боку дезадаптованих членів родини [8].

Існує низка міжнародних документів, які мають за мету попередження чи подолання насильства в сім'ї, серед яких: Конвенція ООН «Про права дитини» (1989 р.; ратифікована у 1991 р.) [6]; Рекомендації № (90)2 Комітету Міністрів Ради Європи державам членам ЄС «Про соціальні заходи, пов'язані з домашнім насильством» [18]. Міжнародна спільнота усвідомлює всю гостроту та важливість проблеми насильства в сім'ї та намагається виробити єдину систему попередження цього виду насильства, захисту його жертв.

Поки що спостерігається посилення сімейного «герору» стосовно жінок та дітей, який призводить до фізичних травм, порушень психічного характеру тощо, особливо небезпечним є те, що діти сприймають негативну поведінку батьків як взірець майбутніх сімейних стосунків. Профілактика насильства не повинна обмежуватися «групами ризику» (алкоголіками, наркоманами, колишніми ув'язненими), а має більш активно розгорнутися на шпальтах газет, екранах телевізорів, у радіопередачах і приватній роботі з населенням. Доцільно також посилити адміністративну відповідальність за насильство в сім'ї та, з нашої точки зору, перевести його у кримінальну площину. Жертви насильства вкрай потребують юридичної та морально-психологічної підтримки, що насамперед стосується неповнолітніх дітей. У кожному районі слід створювати спеціалізовані центри соціально-психологічної реабілітації постраждалих. Потрібно посилити роботу з розповсюдження «телефонів довіри» при існуючій соціальній службі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондарчук О. Психологія сім'ї : курс лекцій / О. Бондарчук. – К. : МАУП, 2001. – 96 с.
2. Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2002. – № 10. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/rada/show/2789-14>.

3. Конвенція ООН «Про права дитини» : прийнята 20.11.1989 р. та набула чинності 02.09.1990 р. – К. : Представництво Дитячого фонду ООН в Україні. – 47 с.
4. Махмадамінова Г. Соціалізація неповнолітніх у соціально неблагополучних сім'ях : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соціол. наук : спец. 22.00.04 «Спеціальні та галузеві соціології» / Г. Махмадамінова. – К., 2006. – 20 с.
5. Програма корекційної роботи з особами, які вчинили насильство в сім'ї, та основні засади її реалізації [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.osce.org/ukraine.
6. Закон України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 р. № 2402-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>.
7. Рекомендація № 2 (90) Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Про соціальні заходи, пов'язані з домашнім насильством» (15.01.1990 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.osce.org/node/75925>.
8. Шаровська Н. Заповіді щасливого батьківства / Н. Шаровська. – К. : Марич, 2009. – 57 с.
9. Шкловцова Л. Технології роботи з підлітками / Л. Шкловцова. – К. : Главник, 2007. – 112 с.

Оксана Бартків,
канд. пед. н., доцент,
Оксана Смалько,
аспірантка,
Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки

ФОРМУВАННЯ У СТУДЕНТІВ ВІДПОВІДАЛЬНОГО СТАВЛЕННЯ ДО БАТЬКІВСТВА ЯК ОДИН ІЗ ШЛЯХІВ ПОДОЛАННЯ СІМЕЙНОГО НАСИЛЛЯ

У статті розкривається проблема формування у студентів відповідального ставлення до батьківства як одного з чинників профілактики сімейного насилля. Акцентовано увагу на тому, що змістом формування відповідального ставлення до батьківства є система знань про основні права та обов'язки батьків, виконання батьківських функцій, формування культури взаємин між батьком і матір'ю, батьками та дітьми. Визначено варіанти емоційного ставлення батьків до дитини, наголошено на тих, які можуть викликати насильницькі дії в сім'ї стосовно дитини. Сформульовано завдання формування відповідального ставлення до батьківства у студентів.

Oksana Bartkiy,
Oksana Smalko

DEVELOPMENT OF RESPONSIBLE PARENTHOOD IN STUDENTS AS A WAY TO OVERCOME DOMESTIC VIOLENCE

The article outlines the problem of development of the responsible attitudes to parenthood as a factor of prevention of family violence. It is pointed out that development of responsible parenting depends on the system of awareness of basic rights and duties of parents, performance of parental functions, shaping the culture of relationship between the father and mother, parents and children. The article lists options of the emotional attitudes of parents to a child that might cause violence against children. The tasks of development of responsible parenting among students are set.

На сучасному етапі розвитку українського суспільства актуальним є подолання й недопущення будь-яких проявів насильства (кривдження) щодо дітей в сім'ї. Одним з шляхів профілактики сімейного насилля стосовно дитини є формування у майбутніх батьків відповідального ставлення до виконання батьківських обов'язків, до виховання майбутніх дітей.

Профілактиці насильства присвячено низку досліджень. Так, теоретико-методологічні засади цієї проблеми проаналізовано у працях М. Ганді, А. Гусейнова, М. Кінга, Л. Толстого. Психологічні аспекти розроблялися у дослідженнях А. Асмолова, Б. Брагуса, Т. Драгунової, В. Знакова, Н. Зінов'євої, Л. Зюбіна, Н. Левітова, Н. Максимової, Н. Михайлової, К. Сельченко, Л. Семенюк, Н. Солдатенко, Н. Тарабриної, Д. Фельдштейна та ін. Проте, питання формування у молоді відповідального ставлення до батьківства з метою недопущення у майбутньому проявів насильства щодо дітей у дослідженнях вчених аналізуються недостатньо, що й актуалізує окреслену проблему на сучасному етапі.

Метою статті є аналіз змісту формування відповідального ставлення молоді до батьківства як одного з шляхів профілактики сімейного насилля.

Аналіз психолого-педагогічної літератури засвідчив, що насилля розглядається як застосування силових методів чи психологічного тиску за допомогою погроз, свідомо спрямованих на слабких, або на тих, хто не може чинити опір [1]. Причини насильства частково зумовлені біологічними та іншими факторами, які дають підстави говорити про певну схильність деяких людей до агресії, однак ці фактори взаємодіють з сімейними, суспільними, культурними та іншими чинниками зовнішнього характеру і таким чином створюють ситуацію, в якій виникає насильство.